© भारतशासनस्य विधायिविभागः

This edition 1985
इदं संस्करणम् (१९८५) २,०००
मूल्यम् : १५ रूप्यकाणि

नरेन्द्र प्रिंटिंग प्रेस, २०, माडल बस्ती, नई दिल्ली-११०००५ इत्यनेन मुद्रितम्
प्रकाशन-नियंत्रकः भारत शासनम्, सिविल लाइन्स, दिल्ली-११००५४ इत्यनेन प्रकाशितं च ।

प्राक्कथनम्

संविधानसभायाः अध्यक्षस्य प्राधिकारेण १९५०-तमे वर्षे प्रणीते संस्कृतपाठे अद्यावधि सञ्जातानि संविधानस्य सर्वाणि संशोधनानि समावेश्य भारतस्य संविधानस्य संस्कृतभाषायां इदं संस्करणं प्रकाशमानीयते। संस्कृतभाषान्तरणाय, शास्त्रीयशब्दानां निर्माणाय च प्रयुक्ता पद्धतिः प्रथमसंस्करणस्य प्राक्कथने वर्णिता आसीत्। सर्वेषां सौकर्याय तत्प्राक्कथनं अत्र उद्ध्रियते।

संविधानस्य केषांचिदध्यायानां पद्यमये संस्कृते भाषान्तरकारेण मुम्बय्याः उच्चन्यायालयस्य अधिवक्तृणा श्री०एम०एम० दवेमहोदयेन संशोधनानां एतद् भाषान्तरणं प्रणीतं, केन्द्रीयानुवादकार्यालयस्य पूर्ववर्तिना निदेशकेन श्री०काशिरामशर्ममहोदयेन परिष्कृतं च।

१४ जान्युआरी, १९८५ ख्रिस्तीयः

२४ पौषः, १९०६ शकाब्दः

(मकरसङ्क्रान्तिः)

रु० वेङ्कट सूर्य पेरिशास्त्री

विधिन्यायमन्त्रालये

विधायिविभागे

सचिवः

प्रथमसंस्करणस्य प्राक्कथनम्

संस्कृताभाषायां संविधानभाषान्तरस्य कीदृशी रीतिरनुसरणीया इत्यस्मिन् विषये संविधानसभायाः सभापतिना संसदः सभापतिना च ये नियमाः कृता साधारणतस्तान् नियमाननुसृत्यैवेदं भाषान्तरं प्रणीतमस्ति। संस्कृतभाषान्तर-समितिः खलु स्वभाषान्तरार्थं स्वाभिमतपरिभाषावलम्बने न स्वतन्त्राऽऽसीत्। यतः भारतीयभाषाणामर्थे संविधानस्य भाषान्तरेषु साधारणपरिभाषाकोशः तदर्थं नियुक्तया समित्या प्रणीत एव प्रायः समवलम्बनीयः इत्येवं संविधान सभायाः संसदश्च सभापतिना निर्दिष्टं नियमं पुरस्कृत्यैवेदं भाषान्तरं कर्तव्यमासीत्। किंच संसदः सभापतिना एवमप्याज्ञापितमस्ति यत् संविधानस्यास्य हिन्दीभाषायां कृते भाषान्तरे ये संस्कृताः शब्दाः त एव यावच्छक्यम्-अन्येषु भाषान्तरेष्वपि प्रयोक्तव्याः इति, तदनुरोधेन यथासंभवं हिन्दीभाषान्तरस्थाः शब्दा अप्यादृताः। भाषान्तरं चेदं शब्दशः वाक्यशः वाक्यखण्डक्रमशश्च कृतम्।

तथापि अत्र निम्नलिखिता विशेषा अवधारणीयाः। साधारणपरिभाषाकोशे परिगणितानां शब्दानां मध्ये ये शब्दाः संस्कृतभाषान्तर्गता न सन्ति, यथा शर्त (condition), आस्तियाँ (assets), मंजूरी (sanction), हक़ (title), जाँच (enquiry), दिवालिया (insolvent), सिपारिश (recommendation), नौकरी (employment), दर (rate), क़रार (agreement), क़ारख़ाना (factory), फ़ायदा (benefit), दावा (claim), तैयार करना (preparation), व्याज (interest) इत्यादयः शब्दाः; तेषां स्थाने संस्कृताः शब्दाः साधारण-परिभाषाकोशे अपरिगणिता अपि संनिविष्टाः, यथा प्रतिबन्धः (शर्तं), सर्वस्वम् (आस्तियां), स्वीकृतिः (मंजूरी), स्वत्वम् (हक़), परिपृच्छा (जाँच), ऋणशोधनाशक्तः (दिवालिया), पुरःप्रशंसनम् (सिपारिश), नियोजनम् (नौकरी), अर्घः मानं वा (दर), समयः (क़रार), कर्मान्तम् (कारख़ाना), हितम् (फायदा), अध्यर्थना ममत्वावेदनं वा (दावा), परिकल्पनं सज्जीकरणं वा (तैयार करना), वृद्धिः (व्याज) इत्यादयः। किंच, साधारणपरिभाषाकोशे ये शब्दाः संस्कृतभाषान्तर्गता इव भान्ति किन्तु वस्तुतः व्याकरणदृष्ट्या अशुद्धाः सन्ति, यथा अन्तर्कालीन (transitional), वयस्क (adult), अन्तर्राज्यिक (interstate), अन्तर्राष्ट्रीय (international) परन्तुक (proviso), वृत्तिक (professional), राजनैतिक (political) इत्यादयः; तेषां स्थाने क्रमेण संक्रमणकालीन, प्राप्तवयस्क, आन्ताराज्यिक, आन्ताराष्ट्रिक, पारन्तुक, वृत्तिसंबन्धि, राजनीतिक इत्यादयः संनिविष्टाः सन्ति।

भारतस्य संविधानम्

विषयसूची

अनुच्छेदः पृष्ठसंख्या

भागः १

सङ्घः, तस्य राज्यक्षेत्रं च

प्रस्तावना ।

१. सङ्घस्य नाम, राज्यक्षेत्रं च १

२. नूतनराज्यानां प्रवेशः, स्थापना वा १

२अ. [निरस्तः] १

३. नूतनानां राज्यानां निर्माणं; विद्यमानानां राज्यानां क्षेत्राणां, सीम्नां, नाम्नां वा परिवर्तनम् १

४. प्रथमानुसूचीं चतुर्थानुसूचीं च संशोधयितुं, अनुपूरकप्रासङ्गिकानुषङ्गिकविषयेषु उपबन्धयितुं च द्वितीयतृतीयानुच्छेदयोः अधीनं प्रणीताः विधयः २

भागः २

नागरिकता

५. संविधानस्य प्रारम्भे नागरिकता ३

६. पाकिस्तानतः प्रव्रज्य भारतं आगतानां केषांचित् जनानां नागरिकताधिकाराः ३

७. पाकिस्तानं प्रव्रजितानां केषांचित् जनानां नागरिकताधिकाराः ३

८. भारतात्बहिः निवसतां भारतीयसमुद्भववतां केषांचित् जनानां नागरिकताधिकाराः ३

९. यैः स्वेच्छयार्जिता वैदेशिकनागरिकता, न तेषां जनानां नागरिकता ४

१०. नागरिकताधिकाराणां अनुवृत्तिः ४

११. संसदा विधिना नागरिकताधिकारविनियमनम् ४

भागः ३

मूलाधिकाराः

साधारणम्

१२. परिभाषा ५

१३. मूलाधिकारैः असङ्गताः तेषां अल्पीकराः वा विधयः ५

समतायाः अधिकारः

१४. विधिसमक्षे समता ५

१५. धर्मस्य, मूलवंशस्य, जातेः, लिङ्गस्य, जन्मस्थानस्य वा, आधारतः विभेदस्य प्रतिषेधः ५

अनुच्छेदः		पृष्ठसंख्या
१६.	लोकनियोजनविषयेषु अवसरसमता	६
१७.	अस्पृश्यतायाः निराकरणम्	६
१८.	सम्मानपदानां निराकरणम्	६
	स्वातन्त्र्याधिकारः	
१९.	वाक्स्वातन्त्र्यादि विषयकाणां केषांचित् अधिकाराणां संरक्षणम्	६
२०.	अपराधानां हेतोः दोषसिद्धेः सम्बन्धे संरक्षणम्	८
२१.	प्राणानां दैहिकस्वतन्त्रतायाश्च संरक्षणम्	८
२२.	अवस्थाविशेषेषु बन्दीकरणात्, निरोधात् च संरक्षणम्	८
	शोषणविरोधी अधिकारः	
२३.	मानवदुर्व्यापारस्य, बलात् श्रमस्य च प्रतिषेधः	९
२४.	कर्मान्तादिषु बालानां नियोजनस्य प्रतिषेधः	९
	धर्मस्वतन्त्रतायाः अधिकारः	
२५.	अन्तःकरणे, धर्मस्य अबाधं अभ्युपगमे, आचरणे, प्रचारे च स्वतन्त्रता	९
२६.	धार्मिककार्याणां प्रबन्धे स्वतन्त्रता	१०
२७.	कस्यापि धर्मविशेषस्य अभिवृद्ध्यर्थं कराणां सन्दाये स्वतन्त्रता	१०
२८.	कासुचित् शिक्षासंस्थासु धार्मिकशिक्षार्थं धार्मिकोपासनार्थं वा उपस्थितौ स्वतन्त्रता	१०
	सांस्कृतिकाः शैक्षिकाश्च अधिकाराः	
२९.	अल्पसङ्ख्यकवर्गाणां हितसंरक्षणम्	१०
३०.	शिक्षासंस्थानां स्थापने प्रशासने च अल्पसङ्ख्यकवर्गाणां अधिकारः	११
३१.	[निरस्तः]	११
	केषांचित् विधीनां व्यावृत्तिः	
३१अ.	सम्पदां अर्जनाय उपबन्धकानां विधीनां व्यावृत्तिः	११
३१आ.	केषांचित् अधिनियमानां, विनियमानां च विधिमान्यकरणम्	१३
३१इ.	कानिचित् निदेशकानि तत्त्वानि प्रभावयुक्तानि कुर्वतां विधीनां व्यावृत्तिः	१३
३१ई.	[निरस्तः]	१३
	सांविधानिकानां उपचाराणां अधिकारः	
३२.	अनेन भागेन प्रदत्तानां अधिकाराणां प्रवर्तनाय उपचाराः	१३
३२अ.	[निरस्तः]	१४
३३.	अनेन भागेन प्रदत्तानां अधिकाराणां बलादिषु अनुप्रयोगे संसदः उपान्तरणे शक्तिः	१४
३४.	यावत् कस्मिन् अपि क्षेत्रे सेनाविधिः प्रवृत्तः अस्ति तावत् अनेन भागेन प्रदत्तेषु अधिकारेषु निर्बन्धनम्	१४
३५.	अस्य भागस्य उपबन्धान् कार्यकरान् कर्तुं विधानम्	१४